

dan drie jaar. Ouders wilden dat hun zoons bar mitswa konden doen en daartoe in snel tempo de benodigde kennis opdeden, maar veel meer lukte dan niet. Voortgezet godsdienstonderwijs na het dertiende levensjaar, wat in de negentiende eeuw al voorbestemd was geweest voor een selecte groep, verdween nu vrijwel geheel. Alleen nog in verenigingsverband en in de weeshuizen konden dergelijke voorzieningen worden aangeboden. Ondertussen werd echter ook geconstateerd dat een groeiende groep joodse kinderen helemaal geen joodse les meer volgde. In de jaren dertig maakte het godsdienstonderwijs in Amsterdam een groei door, maar desniettemin werd nog met spijt vastgesteld dat tussen de 3000 en 4000 kinderen niet werden bereikt. 'Ondertussen lopen er duizenden kinderen als heidenen rond', stelde Achawah. Voor hen zouden veel meer godsdienstonderwijzers aangesteld moeten worden, die niet alleen lessen zouden geven, maar ook aan propaganda zouden doen: de gezinnen opzoeken en overhalen hun kinderen naar joodse les te sturen.³⁶

De godsdienstonderwijzers zagen het als hun taak om de teeloorgang van joodse kennis tegen te gaan. Daartoe zagen zij twee oplossingen. De eerste was onderwijsvernieuwing, waarbij het in het onderwijs niet langer louter moest gaan om de resultaten, maar om de harten van de kinderen te bereiken. Belangrijk was dat kinderen zich later positief identificeerden met het jodendom, niet dat ze slechte herinneringen zouden hebben aan de joodse les. De godsdienstonderwijzers bepleitten daarom 'meer blijheid en werk, meer onderwijs in plaats van machinaal napraten in de Joodsche school'. Daardoor waren nieuwe leermethoden en -boeken nodig, meer aandacht voor pedagogiek en methodiek en diende het curriculum aangepast te worden. Achawah kwam met voorstellen daarvoor, wilde bijvoorbeeld eerst goed Hebreeuws als taal aanleren en daarna pas met gebeden en Tora beginnen.³⁷ De opperrabbijnen konden hier echter niet in meegaan en, hoewel er hier en daar aanpassingen werden aangebracht, bleef het curriculum in grote lijnen intact: *choemasj* (Tora) en *tefilla* (gebedenboek) als voornaamste lesmateriaal, waarbij kinderen moeten leren lezen en vertalen. Er werden wel nieuwe leermiddelen geïntroduceerd: platen en een eigen Hebreeuws leesplankje, naar voorbeeld van het vermaarde aap-noot-mies.³⁸

De tweede oplossing werd gevonden in de joodse bijzondere school. Na de pacificatie in de Nederlandse politiek in 1917, die resulteerde in een nieuwe onderwijswet in 1920, werd het bijzonder onderwijs gelijkberechtigd met het openbaar onderwijs. Die optie stond ook voor de joodse gemeenschap open. De keuze voor het openbaar onderwijs in de negentiende eeuw was – vanuit integratieperspectief – met zoveel overtuiging gemaakt, dat het be-

³⁶ 'Het godsdienstonderwijs in den Amsterdamschen kerkeraad', *Achawah* 37 no. 391, april-mei 1932.

³⁷ E. Stibbe, Z. Mossel, 'Rapport van de "Commissie tot verbetering en veraangenaming van de methode van onderwijs in Hebreeuwsche Taal en Pentateuchvertaling"', *Achawah* 35 no. 370, augustus 1929.

³⁸ 'Nog eens de Joodsche leesplank', *Achawah* 37 no. 391, april-mei 1932.